

Установа “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”

Філіял “Літаратурны музей Петруся Броўкі”

Даклад

“Першая чытанка для дзетак беларусаў” Цёткі і
“Другое чытанне для дзяцей беларусаў” Якуба Коласа:
асаблівасці гэндарнага падыходу

XXXIII Навукова-практычная канферэнцыя “Каласавіны-2019”
(Г. Мінск, Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа,
01.11.2019)

Аўтар:
малодшы навуковы супрацоўнік
Карчашкіна Дарыя Валер’еўна

Мінск 2019

У 1906 годзе у горадзе Пецярбурзе выдавецтвам «Загляне сонца і ў наша аконца» была апублікавана «Першая чытанка для дзетак беларусаў». Аўтарам гэтага твору з'яўляецца паэтка, публіцыст, грамадская дзяўчка Алаіза Пашкевіч, якая засталася ў гісторыі літаратуры больш вядомай пад сваім псеўданімам Цётка. Стварэннем першага грунтоўнага беларускага падручніка для дзяцей яна распачала шлях беларускай дыдактычнай і дзіцячай літаратуры. Значную частку свайго жыцця пісьменніца прысвячае менавіта выхаваўчай і асветніцкай дзейнасці. Да гэтага выдання Цётка паспела перакласці з украінскай мовы і выдаць дзіцячую чытанку пад назвай «Гасцінец для малых дзяцей», на якім, верагодна набіралася вопыту стварэння падобнай літаратуры. Таксама ў будучыні выдавала шэраг публіцыстычных прац, прысвечаных моладзі, такіх як «Шануйце родную мову», «Як нам вучыцца», «Да вясковай моладзі беларускай» і інш., некалькі дзіцячых апавяданняў, была ініцыятарам стварэння ў Вільні беларускіх народных школ, настаўніцкіх курсаў, на якіх часам самастойна праводзіла лекцыі, арганізоўвала беларускія тэатры і хоры, у Мінску зладзіла выданне часопісу «Лучынка».

Адразу пасля яе працягнуў гэту справу будучы класік, заснавальнік навейшай беларускай літаратуры, народны паэт Беларусі Якуб Колас. У тым жа выдавецтве выходзіць «Другое чытанне для дзяцей беларусаў», якое датуецца 1909 г. Пісьменніка таксама займалі пытанні асветніцтва і выхавання, у свой час ён займаўся настаўніцкай, а пазней і выкладчыцкай дзейнасцю, быў заснавальнікам школы, удзельнічаў у настаўніцкіх з'ездах.

Разам пісьменнікі распачалі важную працу для беларускага літаратурнага працэсу. Абодва творы маюць хрэстаматыйны характар, абодва прызначаны для дзяцей рознага ўзросту. Усё ж немагчыма не адзначыць, што аўтарам аднаго твору была жанчына, а другога мужчына, якія, нягледзячы ў прынцыпе на палавую прыналежнасць, маюць відавочна розныя сацыяльныя пол ці *гендар*.

Звяртаючыся да тэрміналогіі, у выданні «Тэорыі літаратуры XX стагоддзя» гэндарам называецца *«набор атрыбутаў, узораў наводзінаў, уяўленняў і грамадскіх чаканняў, а таксама нормаў, звязаных з біялагічным полам. Звычайна лічыцца чымсьці сканструяваным, але адначасова дакладна вызначае функцыі, якія выконвае дадзеная асоба ў грамадстве і культуры, уплывае таксама на яе статус і належныя ёй справы»* [5, с. 464]. Таму на два выданні, якія сталі падмуркам для стварэння адукацыйнай літаратуры, варта звярнуць увагу з пункту гледжання катэгорый «жаночае-мужчынскае» і прасачыць розніцу гэндарных падыходаў.

Ужо нават сваім псеўданімам – Цётка – Алаіза Пашкевіч зацвердзіла свой статус як старэйшага сваяка для дзейнасці наступных пакаленняў літаратараў, але таксама важна і тое што зварот «Цётка» з'яўляецца традыцыйным зваротам да жанчыны ў побыце беларусаў. Жанчына, як патэнцыйны выканальнік ролі маці, часцей за ўсё мае асаблівы, «жаночы» падыход да дзяцей. Што дарэчы яскрава выражана ў назве яе хрэстаматыі. Пры параўнанні паэтыкі назваў першых дзіцячых выданняў можна ўжо меркаваць больш мяккім стаўленні пісьменніцы. Калі кніга Цёткі вызначана аўтарам як «чытанка» і прызначаецца

менавіта «дзеткам» – выкарыстоўваецца памяншальна-ласкальная форма слова, то Якуб Колас падыходзіць да назвы з большай «сур’ёзнасцю», называючы сваю кнігу грунтоўна – «чытанне» – і прысвячае ўжо «дзецям беларусам». Аўтар другога чытання тым самым быццам вызначае сваю сацыяльную выхаваўчую ролю – з пункту гледжання катэгорыі «мужчынскае».

Аналізуючы самі выданні, можна адзначыць наяўнасць у аўтарскіх вершаў, апавяданняў, казак, але падыход да іх структуравання аўтары таксама абралі відавочна розны, што можна разгледзець як спосаб вызначэння сацыяльнай ролі.

Адзначаная шматлікімі даследчыкамі (А. Луцкевіч, Р. Бярозкін і інш.) парыўнасць і імкненне няспыннага руху адлюстраваліся і ў структуры дзіцячай чытанкі Алаізы Пашкевіч. Выданне складаецца з двух частак, першая з якіх змяшчае 11 твораў, а другая – 9. Важна тое, што канкрэтная жанравая дыферэнцыяцыя гэтых твораў не ва ўсіх выпадках з’яўляецца відавочнай і простаю. Напрыклад таму, што апавяданне часам можа ператварыцца ў верш, у якім закладзены вынік ці вершаваны кароткі змест твору. Такая асаблівасць характэрная для некаторых тэкстаў з першай часткі выдання, такіх як «Нядзеля», «Цыган». Часам у выглядзе абагульнення, выніку апавядання, аўтарка змяшчае напрыканцы некаторых твораў прыказкі, як можна пабачыць на прыкладзе твору «Журавель і чапля». Героі апавядання абодва жадаюць ажаніцца, але з-за прычын высокага гонару адмаўляюць адзін аднаму ў прапановах ўсё жыццё. У канцы апавядання, па прыкладу традыцыі байкі, Цётка размяшчае вершаваную мараль: *«Горка рэдзька – ды ядуць. Кепска замужам – ды йдуць, Хоць за вала, толькі б ў хаце не была»* [6, с. 151]. Такі ж прыём можна сустрэць і напрыканцы верша «Сыноч маленькі». менавіта ў гэтым творы мараль мае больш ролю перасцярогі, чым выніку: *«Абцяцанка-цяцанка, а дурному радасць. Часта абцяваюць, рэдка датрываюць»* [6, с. 151]. Аўтарка відавочна падкрэслівае падобнымі прыёмамі навучальную функцыю апавядання і адразу звяртае на яе чытацкую ўвагу.

Калі героям апавядання з’яўляюцца дзеці, Цётка выкарыстоўвае памяншальна-ласкальныя формы імёнаў. Як прыклад імёны Вінцуль, Настулька. Акрамя імёнаў памяншальна-ласкальная форма прадстаўленая і зваротамі ў тэксце – «дзеткі», і ў дачыненні да асноўнага аб’екту апавядання, калі тое мае адукацыйны характар. Напрыклад пятае апавяданне другой часткі называецца «Пчолы», але ў самім творы ўжываецца ў асноўным форма «пчолкі». Акрамя таго шматлікія прадметы і з’явы ў апавяданні таксама ужываюцца ў памяншальна-ласкальнай форме (кветачкі, лужочкі, бурштыначкі, матулька (у звароце да пчалінай маткі) і г. д.).

У апошніх тэкстах другой часткі зборніку змяшчаюцца ўжо не пэўнае апавяданне ці верш, а збор фальклорных здабыткаў пісьменніцы. Нумар 8 мае вызначальную назву «Прыказкі», а нумар 9 – назву «Загадкі», што цалкам адпавядае зместу. Толькі ў гэтых двух выпадках аўтарка называе раздзелы кіруючыся жанравым прынцыпам. Увогуле часткі зборніку не маюць

канкрэтных назваў, толькі вызначаюцца як першая і другая, а творы ў іх канцэптуальна не звязаныя паміж сабой.

Для «Другога чытання для дзяцей беларусаў» пад аўтарствам Якуба Коласа была характэрна куды большая сістэматызаванасць і лагічнасць. Мужчынскі, лічбавы, падыход яскрава выражаны праз дакладную структуру кожнага з раздзелаў: першыя чатыры раздзелы чытання прысвечаны пэўным порам году, пачынаючы з «Вясны» і змяшчаюць характэрныя па тэматыцы творы, у якіх тым ці іншым чынам апісваюцца з'явы прапанаванай пары. Пяты раздзел мае назву «Родныя абразы», што таксама адпавядае яго зместу (творы змяшчаюць апісанне мясцін ці падзей, звязаных з гэтымі ж мясцінамі). Наступныя часткі зборніку ўжо вызначаюцца па жанравай прыналежнасці змешчаных у ёй твораў. У выпадку 6 раздзела гэта «Вершы і байкі», а сёмы раздзел прадстаўлены «Казкамі».

Якуб Колас, абапіраючыся на працу сваёй папярэдніцы, таксама карыстаецца аўтарскім рашэннем размясціць пасля празаічнага апаведу верш па тэме, але відавочная розніца ў тым, што верш надрукаваны асобна, наступным творам, і хутчэй падыходзіць менавіта тэматычна, чым у якасці выніку ці маралі. Падобным чынам напісана апавяданне «Нёман» за якім ідзе верш «Разліў Нёмана», «Чужы сад»/ «Вясковыя дзеці», «Мяцеліца»/ «У мяцеліцу», «Канец зімы»/ «На прадвесні» і іншыя прыклады.

Як адзначае М. А. Тычына «Колас прытрымліваўся прынцыпаў «народнай педагогікі», які спавядалі К. Д. Ушынскі і Л. М. Талстой: глыбокі па зместу матэрыял... быў адначасова і займальным, цікавым па форме» [4, с. 181]. Што сапраўды характэрна для твораў зборніку. Глыбіня адчуваецца ў часам філасофскім змесце некаторых тэкстаў. Яскравым прыкладам з'яўляецца «Задача», дзе аўтар прапануе юным чытачам паразважаць аб тым, якія думкі прыходзяць восенню, а якія вясной і чаму, і стварае такім чынам можна сказаць сапраўдны ўзор дзіцячай рэфлексіі. Аўтар дае юнаму чытачу магчымасць самастойна паразважаць над асноўнай думкай твора. Калі звярнуць увагу на міні-апавяданні непасрэдна адукацыйнага зместу, то яны, у адрозненні ад апавяданняў з «Першай чытанкі...» больш насычаны вобразамі, эстэтычнымі назіраннямі за рэчаіснасцю. У сваю чаргу агульнаадукацыйныя творы ў Цёткі мелі менш насычаную вобразную афарбоўку, больш будаваліся на факталагічным матэрыяле, хоць і праз прызму «жаночага падыходу» да дзіцячага твору.

Чыста мужчынскі падыход назіраецца ў Якуба Коласа ў выказваннях кшталту: «*Гуляйце дзеткі! Разумна гуляйце, прыглядайцеся да Божлага свету: нехай вучыць ён вас, як жыць, як зрабіць вашу сілу разумнаю сілаю, каб непрыяцелі вашы не здалелі вас, не пабілі вас у вадзіночку*» [2, с. 7]. Што не дзіўна, у асноўным героі апавяданняў – хлопчыкі.

Ва ўжыванні імёнаў аўтар другой чытанкі не карыстаецца памяншальна-ласкальнымі формамі, як рабіла яго папярэдніца. Формы, часам, скарочаныя, але не маюць пад сабой пэўнай ласкавай канатацыі. Напрыклад: Ясь, Міхась, Пятрусь, Алесь і інш.

Такім чынам Алаіза Пашкевіч (Цётка) і Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас), як пісьменнікі пачатку мінулага стагоддзя разам працавалі на глебе агульнай справы нацыянальнага адраджэння беларускай культуры і мовы, стварэнню новых тэндэнцый у беларускай літаратуры і распрацоўцы адукацыйнай і выхаваўчай літаратуры. На прыкладзе апошняй адзначаецца відавочная розніца гендарных падыходаў, якая выражаецца пачынаючы ад назваў выданняў і відавочна працягваецца ў структуры і змесце мастацкіх тэкстаў. Для Цётчынай «Чытанкі...» больш характэрны па-жаночкі ласкавы, выражаны ў формах слоў, і больш імпульсіўны, выражаны праз структуру, падыходы. У сваю чаргу для Якуба Коласа была ўласціва канкрэтнасць ў структуры зборніку, разбіўка частак па прынцыпу агульнай тэмы ці жанру. Пры гэтым у сваіх творах аўтар другой чытанкі больш імкнуўся да праявы эстэтычнага боку жыцця, шырока карыстаўся вобразнымі сродкамі, падштурхоўваў чытача да філасофскіх разваг. У сваю чаргу Цётка больш імкнулася да непасрэдна адукацыйнай справы, перадачы канкрэтных момантаў жыцця праз прызму дзіцячага разумення.

Спіс літаратуры:

1. Бярозкін, Р. Кніга пра паэзію: выбранае / Рыгор Бярозкін. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 444 с.
2. Колас, Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў / напісаў Якуб Колас ; пераглядзеў і прадмову прыпісаў Л. Сеўрук. — Факсімільнае выданне, 1909 г. — Мінск : Юнацтва, [1998?]. — 110 с.
3. Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / Антон Луцкевіч; уклад., прадм., камэнт., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. — Мінск: Кнігазбор, 2006, – ???.
4. Тычына, М. А. Якуб Колас, 1876–1916 / М. А. Тычына // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / навук.рэд.: І. Я. Навуменка, В. А. Каваленка. Т. 1. — Мн., 1999. — С. 103 — 120.
5. Тэорыі літаратуры ХХ стагоддзя: пераклад з польскай / Анна Бужыньска, Міхал Павел Маркоўскі. - Мінск : Медысонт, 2017. - 627 с.
6. Цётка. Выбраныя творы / Цётка; уклад. і прадм. В. Коўтун; камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мн.: Беларус. кнігазбор, 2001. – ???
7. Цётка. Першае чытанне для дзетак беларусаў / Цётка. — Факсімільнае выданне, 1906 г. — Мінск : Юнацтва, 1992. — 30 с.